

В. ЛИПИНСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТІЯ (1900–1914): ПОШУКИ ТЕОРЕТИЧНОГО КОМПРОМІСУ З КОНСЕРВАТИВНОЮ ІДЕОЛОГІЄЮ

Говорячи про контекст для написання політичних творів В. Липинського до 1917 р. варто розглянути проблему взаємин останнього з представниками українських націонал-демократів у Наддніпрянській Україні.

Український вибір для «поляка» В. Липинського був природним. В листі до Осипа Назарука він згадував, що хоч в родині говорили «панською» польською мовою і по-французьки, але його перша мова була українська. Українською до нього промовляла няня-селянка, яка польської не знала. І не випадково усі хто знав В. Липинського, або хто читав і читає сьогодні його твори передусім вражає – бездогана, вишукана, художньо-мистецька українська мова. В. Липинський взагалі один з найкращих мовників-стилістів в нашій суспільній літературі ХХ століття. Він блискучий публіцист, не лише завдяки колосальній ерудиції та фактичних знань, але й передусім, як майстерний письменник. В'ячеслав Казимирович сам відзначав, що по-українськи говорив куди краще за багатьох питомих українців. Він писав, що розмовною українською володів «в тисячу раз краще, ніж члени Центральної Ради»¹. Це висловлювання підтверджує і Богдан Лепкий. Він писав: «Нині не пригадаю собі, чи з польської на українську перейшли ми при першій зустрічі в мене в хаті, чи пізніше, але згодом наша розговірنا мова була не інша, лиш українська. Липинський балакав краще, ніж деякі наддніпрянські земляки, бо балакав, як він казав, «по-сільськи», себто мовою Марка Вовчка без помітних русицизмів»².

Більше того для В. Липинського українська мова була куди більш ріднішою і питомішою за російську на противагу інтелігентам-наддніпрянцям, які залюбки переходили на «загально-зрозумілу», перебуваючи в компанії російських лібералів або «малоросів» українського походження. Приміром в салоні пані М. Требінської – родички дружини Івана Лучицького, В. Липинський опинився разом з редактором «Ради» Федором Матушевським. «Страшенно важко, – писав В'ячеслав Казимирович у листі до Василя Доманицького, – тільки було мені говорити поросійськи, але позаяк всі говорили тою мовою, то мені ніяково було самому вириватися»³.

Тому й природнім було, що свою літературну діяльність В. Липинський розпочав українською мовою. А польською він писав лише з мотивів тактичних, для вербування в число adeptів українства людей польської культури.

За свідомісним вихованням батька, В. Липинський за власним визначенням був русофілом, «поляком» за розмовною мовою та релігією. Батько був роялістом, не мав сентиментів до ідеї відродження «Історичної Польщі» – головної фішки польської нацдемівської ідеології. Служачи у російському війську і як дідич Волині, він визнавав право російського царя на Правобережні землі і бачив майбутнє своєї території не в складі відновленої Речі Посполитої, а реформованої, демократичної Росії.

Але навчання в середній школі змінили винесений з дому політичні переконання В. Липинського. В 7-му класі Першої київської гімназії, у 1899 він спочатку вступає в польську гімназичну організацію, яка перебувала під впливом Польської партії соціалістичної (ППС). Вона пропагувала серед українців ідею української окремішності, але насправді переслідувала цілі відновлення Польщі в межах до першого розподілу 1772 року. Таку політику ППС на Наддніпрянщині В. Липинський вважав провокативною. Бо насправді ППС не хотіла Україну бачити незалежною, але висувала це гасло, аби відрівати українців від впливу російських лівих партій, які мислили категоріями єдиної і неподільної Росії, і саму думку про українську самостійність вважали одним з найбільших державних злочинів. Тим не

менше саму ідею незалежності України В. Липинський сприйняв із захопленням. Вона власне і відкорегувала його політичну свідомість, яка вже залишалася незмінною в головніших параметрах усе його життя. У листі до О. Назарука 19 березня 1924 року він писав, що вклав у самостійництво «свій стихійний, органічний, унаслідований від предків, шляхетсько-український, отже в результаті: різко протисоціалістичний і протидержавницько-польський зміст». Цей антипольський державний імператив поглядів В. Липинського призвів до розриву з керівництвом польської молодіжної організації в гімназії. В. Липинський вийшов з неї, як свого часу зробив Володимир Антонович, вийшовши в середині 1850-х років з польської гміни у київському університеті. Тривалий час В'ячеслав Казимирович шукав українців серед гімназичних товариств і знайшов їх невідразу в громаді православних, до якої і пристав, залишаючися римо-католиком, а не переходячи у православні. Як це зробив його попередник – «хлопоман» Володимир Антонович⁴.

Адам Монтрезор, який особисто добре знав В. Липинського у своїй брошурці-некролозі, дещо уточнює цей факт додатковими відомостями. Він говорив, що В. Липинський вийшов з польської гімназичної організації не сам, а з групою однодумців – українців римо-католиків. Вони знайшли спільників серед українців-гімназистів, яких очолював Климент Квітка – у майбутньому знаний музикознавець та етнограф, чоловік Лесі Українки. Цей гурток напевно не перебував в стінах Першої гімназії. Сергій Єфремов у своїх спогадах⁵, згадуючи про молодого марксиста К. Квітка, писав, що діяльність свою він провадив головню серед гімназистів П'ятої київської гімназії на Печерську. При чому спілкувався він тоді переважно російською ще мовою, перейшовши на українську лише в часах Першої російської революції. 1901 року у Києві відбувся з'їзд польських корпорацій, на якій В. Липинський виступив з ідеєю політичного українства усіх поляків України – ідеєю територіалізму. Він закликав поляків об'єднатися з українцями в одну територіальну організацію. Більшість поляків його не підтримала і він остаточно тоді вийшов з польської організації разом з Борисом Матюшенком і залишився лише в тодішній київській

гімназичній громаді⁶. Польські спогади тодішніх польських учнів⁷ київських гімназій наводять ще й інші прізвища соратників В. Липинського. Це Роман Войцехівський, Богдан Рильський (рідного брата Максима Тадейовича), брати Милорадовичи та Матюшенки, Лев Юркевич та Володимир Удовенко⁸.

До революції творити праву партію без спілки з загально-демократичним рухом було неможливо через ембріональний стан правих сил національної орієнтації. Отже В. Липинський з неволі мусів бути демократом. Ознайомлення з усією тодішньою літературою з царини суспільствознавства також мусили настроювати В'ячеслава Казимировича на демократичний лад мислення. Усе тоді наявне в українській публіцистиці, художній та політичній літературі мало народолобний характер, й налаштовувало почасти на засвоєння вже відпрацьованих у демократизмі постулатів українства у виконанні її класиків Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова та М. Грушевського. Почавши співпрацювати з нечисельним і слабким організаційно українським рухом В. Липинський мав відразу ж сприйняти її «символ віри» – тези про одвічний демократизм української нації, переконання, що українцем є передусім представник народу, що українство зосереджено в селянстві, а отже й відчуті протипанські настрої переважної більшості тодішньої національної еліти України. В політичній сфері переважаючим гаслом було федералізація Росії, у якій Україна має бути автономною частиною. Не те, щоб В. Липинський відмовився від свого шляхетства, правих поглядів та самостійництва, зовсім ні. Але ці свої переконання він вважав за можливе тоді допасувати до головних гасел українства, і залишаючися консерватором зсередині, він назовні демонстрував прихильність демократичним гаслам. Це давало можливість робити спільну загальнодемократичну справу, збагачуючи український рух незанимаючи до того, несподіваними, ба навіть, революційними за своєю суттю, ідеями.

Демократичним український рух ставав з причини небажання старої еліти підтримувати модерний український рух. І не можна стверджувати, що ще від кирило-мефодіївських часів провід національного руху не намагався шукати суголосних

елементів серед українського панства, передусім нащадків ліво-бережної старшини. Проте ці спроби виявили своє повне фіаско.

Пантелеймона Куліша, у плані ставки на майновиті верстви, можна вважати попередником Липинського. Саме він здійснював найбільше з усієї інтелігенції спроб нав'язати співробітництво з дідами колишньої Гетьманщини. Журнал «Основу» він спирав саме на матеріальну підтримку цього панства. Василь Білозерський, брат дружини і середньопіомісний землевласник з Борзенщини був головним редактором «Основи» П. Куліша. П. Куліш намагався знайти співчуття у промисловця Алчевського, листувався і зустрічався з низкою іншого панства Чернігівщини й Полтавщини, але фінансовий крах «Основи» показав, що сподівання на панство, якому не чужа була стара козацька слава, до якої апелювали діячі першого етапу українського відродження, була марною. П. Куліш вступив в тривалу полеміку з київською громадою, намагаючись ідеологічно протиставити козацькій бідності, голоті, руїнникам – всьому лише військовому люду, справжню, на його думку, українську репрезентацію – козацьку середню і великоземельну шляхту, і не лише шляхту Лівобережної, але й Правобережної України. Тих таки спольщених землевласників Київської, Подільської і Волинської губерній та Галичини. Для української справи XVII ст. П. Куліш піднімав на щит ім'я Станіслава Жолкевського, який мав суто польське походження, але свою діяльність на військовому і культурному полі провадив саме на Україні. І в цьому важко не помітити паралелей з діяльністю В. Липинського. Принаймні саме П. Куліш намагався запропонувати українцям засвоювати як свою, українську, культурну спадщину земельної магнатерії XVI–XVIII ст. Щоправда на відміну від В. Липинського, йому не вдалося втримати ідеологічну лінію. Його то заносило в бік кадіння ладаном російській державності в Україні, то надмірного піднесення цивілізаційної важливості польської державності напередодні та в часах козаччини. Саме з таких позицій, непотрібного хитання і негачії усього демократичного був написаний основний історичний твір П. Куліша – «История воссоединения Руси». Кулішеві явно забракло політичної складової мислення, щоб зуміти дати синтезу українського консерватизму.

Навіть Володимира Антоновича – антипода П. Куліша і речника поступового демократизму ми теж повинні вважати у своїй акції радше консерватором, ніж радикалом-демократом. В ньому В. Липинський бачив багато із собою подібних рис. Йому він присвятив свій альманах «Z dziejow Ukrainy», кілька статей пов'язаних зі смертю свого попередника. Окреме місце у «Шляхті на Україні». В. Антоновича він протиставляє Леону Василевському, даючи рецензійну статтю з приводу книги «Україна й справа українська» в «ЛНВ». У В. Антоновичі його підкупали ідеї відкинення польської державності в Україні. Першим актом його громадської роботи було розірвання з польським середовищем. Аналогічний шлях проробив у 1900–1901 роках В. Липинський. І один і другий були виєліміновані польським середовищем. Обидва були сприйняті ним як зрадники польської ідеї, як «валєнроди».

В. Антонович імпонував В. Липинському своїм бажанням творити нову ідею України, яка суперечила усьому попередньому етапові українського руху. До В. Антоновича власне України в модерному розумінні не було, порвавши з польським середовищем, він не прийшов до українського, – останнього як такого ще не існувало, його і створив В. Антонович (див. статтю про це В. Липинського «За що ми повинні дякувати В. Антоновича», яка була відповіддю домодерному українофільству в особі Ореста Левицького та Старої Громади). В. Липинський так само творив чого не існувало до нього. Концепт спольщеної української шляхти був так само не стільки реальний факт, скільки сконструований інтелектуальний продукт, який давав в руки національно-визвольному рухові потужну ідеологічну зброю. Вона одночасно вибивала з під ніг ґрунт для польської ідеології в Україні. Єдине в чому принципово розходилися В. Липинський і В. Антонович – це у питання ставлення до шляхетського стану. Володимир Боніфатійович закликав декласуватися шляхтичів до рівня інтелігенції, а В'ячеслав Казимирович навпаки хотів збереження шляхетства як стану, але перехід її як шляхти до української нації. Якщо В. Антонович дідичем ніколи не був, походив з родини гувернерів, то друг його Тадей Рильський дідичем був і залишався до кінця життя, але був вже не польським, українським діячем.

В. Антонович цікавив В. Липинського як прихильник еволюційної перебудови суспільства, а не революції й нищення низами культурних здобутків панства, яке пропагували марксиста, в тому числі і українські есеїсти. В цьому питанні думки В. Антоновича були куди більш близькими В. Липинському, ніж філософія соратника В. Антоновича Михайла Драгоманова – конституціоналіста і європейця, але соціаліста та прихильника лівої ідеї. М. Драгоманов закликав орієнтуватися на російські культурні цінності, В. Антонович на європейські. Перший шукав контакти з лівим російськими партіями, марксистами та польськими соціалістичними силами, другий – на союз з «реакційними» народовцями Галичини, з їхнім опертям на українську традицію, уніатську церкву, українську спольщену шляхту з її видатнішими представниками Адамом та Леоном Сапігами, Володимиром Дідушицьким, Володимиром Федоровичем. М. Драгоманов виключав з української нації усіх «буржуїв», чим був предтечею лівацьких крайнощів Центральної Ради. В. Антонович натомість, як і В. Липинський, шукав союзників серед майновитих верств суспільства. Він залучив у члени київської громади банкірів Всеволода Рубінштейна й Ігнатівського та цукрозаводчика Василя Симиренка. Намагався знайти опертя планам київського відділення Російського географічного товариства на фінансових можливостях поміщика Григорія Галагана. З останнім близько працював другий лідер громади 1870-х років Павло Чубинський. Ідея В. Антоновича із здійснення політики Нової ери в Галичині так само мала б приваблювати В. Липинського. Бо цією політикою В. Антонович, як пізніше В'ячеслав Казимирович, намагався привабити «поляків» Галичини проблемою будівництва культурної окремішності України, запоруки політичної самостійності. В. Антонович при всій своїй культурницькій праці, до кінця 1880-х років був фактично головним українським політиком. Він пропагував політизацію українського руху у конституційних умовах Австро-Угорщини, що було одним з наріжних каменів філософії В. Липинського у перші два десятиріччя ХХ століття.

Треба сказати, що й перша генерація не українофілів, а політичних українців Наддніпрянщини так само була значною мірою демократичними консерваторами. До такої категорії можна

віднести усіх хто творив групу молодоукраїнців навколо видавничого проекту «Вік». Сергій Єфремов, Олександр Лотоцький, Василь Доманицький, В'ячеслав Прокопович, Володимир Дурдуківський, Федір Матушевський були близькими В. Липинському. Його приваблювало їхнє заглиблення в українську традицію, органічне несприйняття соціального радикалізму, більшовицького переустрою суспільства, пошук компромісу між маєстатичним прошарком і народним загалом, шанування приватної власності на землю, відкидання принципу соціалізації та удержавлення землі, що характеризував російський радикальний підхід до аграрного питання.

УРДП, що творилася на підставі Української загальнопартійної організації 1897 р., була центристською партією. Її демократизм відповідав умонастроям В. Липинського, який прагнув справедливого ладу для широкого загалу, відповідальність маючих і сильних перед рівними у бідності. Ще ближчими його філософії суспільства були два найбагатші члени УРДП – Євген Чикаленко та Володимир Леонтович. Дідичі й свідомі українці, які відчуючи свою відповідальність перед народом, з переконання йшли на жертви своїх матеріальних статків для загальноукраїнської справи. Обидва – демократи з неволі. Їм було цілком логічно утворити праву партію землевласників, проте в українських умовах така партія ідеологічна була б чорносоотною і монархістською, а отже й антиукраїнською⁹. Тому обидва пов'язують себе з демократичним рухом. Їхній шлях до політичної України цілком відповідав шляхові В. Липинського. Тому зовсім немає чому дивуватися демократичним інтенціям В'ячеслава Казимириновича до 1917 р. Вони впливали з логіки громадського і суспільно-політичного життя Наддніпрянщини. Про взаємини між В. Липинським і Є. Чикаленко, які заслуговують окремої глави, поговоримо нижче.

Михайло Грушевський до 1917 року представляв не соціалістів-революціонерів, а також центристські сили. Мав цілком буржуазну поставу і переконання. Він перебував у політичному спектрі статечних партійних сил, лідером національно-демократичного табору. А отже, знову ж таки був ідеологічно близьким В. Липинському. Як до лідера українських сил все-

українського масштабу до нього звертався ідеолог консерватизму й за консультаціями й за громадськими порадами. Матеріальний статус В. Липинського й М. Грушевського був досить близьким. Дідичем М. Грушевський не був, але мав земельну власність, володів кількома садибами у Львові й Києві мав маєток в Криворівні. Займався підприємницькою діяльністю, тобто був за визначенням В. Липинського в його «Листах» продуцентом. Хоч і мав інтелігентську психологію, бо виріс в чиновницько-священницькій родині. Про їхні взаємини також говоритимемо окремо.

Окремо варто говорити й про соціал-демократичний табір діячів, з якими В. Липинський підтримував тісні контакти. Саме з есдеками він планував свої політичні акції. Саме українські марксистки передусім оцінили самостійницьку ідеологію В'ячеслава Казимировича. На перший погляд консерватору не годилося б спілкуватися з лівими партійцями, бо ідеологічно вони представляли різні полюси суспільно-політичної думки. Насправді, на практиці, В. Липинський був якраз в найтісніших стосунках з польськими та українськими соціалістами та рупівцями, а пізніше соціал-демократами. Причина цього була в їхній активній позиції, в намаганні позиціонувати себе в суспільному просторі. Найближчі стосунки його пов'язували з Андрієм Жуком та Левком Юркевичем. Свій київський тижневик В'ячеслав Казимирович видавав у співпраці з соціалістом Богданом Ярошевським.

Свій дореволюційний демократизм з відстані часу В. Липинський так пояснював в своїх знаменитих «Листах до братів-хліборобів»: «Членом “української” нації міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництво народніх інтересів в її руки складав. “Лівіші кадетів і правіші більшовиків”, – ось були ті рамки, в яких могла існувати “українська нація”. Все, що було поза ними – це були не українці, це були в найкращім разі тільки “культурники”, “українофіли”, або смішні оригінали-самостійники, а то просто “малороси”, “поляки”, і взагалі всі разом люде з національного боку непевні»¹⁰. Отже В. Липинському йшлося про те, щоб увійти в коло українських діячів

йому треба було шукати особистих контактів і спільної дії з усіма найбільшими представниками українського руху. І такі контакти ним були нав'язані. Особливою активністю відзначався період, коли В. Липинський повернувся після навчання з Кракова й Швейцарії. За рік він нав'язав контакти з Сергієм Єфремовим і Федором Матушевським, які представляли партію УРДП і єдину щоденну газету «Рада», Євгеном Чикаленком, Борисом Грінченком, як лідером київської «Просвіти», Михайлом Грушевським – провідником всього руху й редактора головних історичних періодичних видань. До товаришів й приятелів В.Липинського належали ледь чи не усі чільні представники української соціал-демократії: Дмитро Дорошенко, Лев Юркевич, Андрій Жук, соціаліст Богдан Ярошевський. Під час писання у Кракові свого знаменитого альманаху 1912 року В. Липинський зійшовся з низкою галичан у Львові: Володимиром Кушніром, Володимиром Темницьким, Стефаном Томашівським, Іваном Крип'якевичем, есером з підросійської України Миколою Залізняком.

За допомогою української демократії як центристської – буржуазної, так і ортодоксальної – марксистської (єсдеків) – В. Липинський ставив за мету українізувати польськокультурних дідичів Правобережної України. Зробити це без націонал-демократів наддніпрянців було вкрай важко, бо крім них нечисленним консерваторам було просто не було на кого опертися. Між тим єсдеки вороже дивилися на поміщицтво і наперед відмовляли йому у належності до українства. Про цей парадокс В. Липинський у «Листах» писав так: «Ми давні передвоєнні самостійники і хлібороби весь свій вік думали інакше й увесь свій вік працювали, щоб національно свідомих «поміщиків» було на Україні якнайбільше. Бо ми, що хотіли української держави, були певні, що поки український поміщик буде вважати себе за росіянина, або поляка, то збудувати державу, навіть республіканську, не вдасться. І тому я особисто навіть польської мови часто в своїх українських по змісту виданнях уживав, щоб тільки швидше національну свідомість українську серед своїх спольщених земляків поширити. Але вже тоді, здається в 1908 р. – бо цитую по пам'яті, – зустрів мене з боку одного нашого суто

демократичного органу перша осторога. Мені закинули, що я не йду слідами свого ідейного учителя В. Антоновича, який – не так як я – вирікся зовсім свого класу й тому став цілковито українцем. Хоч це й не зовсім у відношенню до особи Антоновича вірно, але не про це тут нам разі мені йде... Українська демократія тільки тоді може визнати члена українського хліборобського класу українцем, коли він здекласується, стане як вона відірваним від усякого суспільного класу інтелігентом і побільшить своєю особою силу групи, що живе не з якоїсь продуктивної матеріальної класової праці, а з експлуатації української національної ідеї»¹¹.

З цих слів стає зрозумілим чому В. Липинський опинився серед націонал-демократії. Проте ця оцінка передреволюційної ситуації виглядає не цілком відповідною реаліям тодішнього моменту. Виглядає на те, що до 1917 р. В. Липинський щиро вірив у обопільну зацікавленість одні в одних, демократів і консерваторів, вірив у можливість здійснення програми спільної справи. Нижче спробуємо проілюструвати цю думку аналізом суспільно-політичної творчості В. Липинського.

Ставлення демократів до В. Липинського.

А як же самі демократи ставилися до В. Липинського? Про це є свідчення Євгена Чикаленка. Він, один з небагатьох демократів, ставився до В'ячеслава Казимировича з великим пієтетом. У своєму щоденнику за 1920 р. (8 квітня) Євген Харлампович наводить підсумкову характеристику ставлення до Липинського соціалістичних сил від часів передреволюційних до майже кінця Української революції. «До В.Липинського, – писав він, – як поляка за походженням, українське громадянство раз у раз ставилося з підозрінням і між ним поширений був анекдот, що коли Липинський зап'є (а се з ним кажуть буває), то спочатку тримається, як українець, потім виставляє себе російським офіцером, а, коли доходить до найвищого градусу, то голосно вигукує «jestem szlachcicz honorowy». Я гадаю, що це брехня, бо Липинського я ставлю високо і вважаю його за певного українця, але українська інтелігенція настільки йому не

довіряє, що Винниченко рішучо був проти того, щоб його лишити послом у Відні, що мене обурило до краю»¹².

Попри однозначну позицію В.Липинського в справі української самостійності, його творчість як історика і публіциста етнічно українська інтелігенція його все одно запідозрювала у скритих польських симпатіях. Це й знайшло відображення у анекдоті переказаному Є. Чикаленком. Цікаво, що й навіть самостійництво деякі з наддніпрянців та й власно таких самих «поляків» – правобережців вважали за своєрідну польську інтригу. Приміром Богдан Ярошевський, такий самий «поляк» за походженням, у листі до М. Грушевського стверджував, що В. Липинський на його думку «психологічно досі ще польський шляхтич-українофіл». Самостійництво останнього оцінював так: «справжнього українського почуття у його стільки, скільки у кожного пересічного правобережного панича-українофіла з польською психологією. Ця психологія для мене безсумнівна. Як тільки такий українець польського походження з'являється “самостійником” на польський кшталт, не виносить “москалів”, мріє про спілку Польщі і України звернуту проти Москви, австрофіл, германофоб, то для мене ясно, що він міркує цілком як поляк. Для поляків такі думки може спасенні, а для нас вони не годяться»¹³. Цікаво чи свідомо Б. Ярошевський спотворював світогляд В. Липинського під дією особистої образи, чи дійсно так вважав. Але, як відомо, ні австрофілом, ні відвертим германофобом Липинський не був, ні в тих часах, ні пізніше. Так само й до «москалів» він ставився цілком терпимо. Як мету своєї ідеології, на відміну від націоналіста Д. Донцова, він не ставив жорстку українізацію інших етносів. Для нас у цій оцінці В. Липинського цікавлять характеристичні упередження демократів відносно представника консервативної думки.

Лідер Української радикально-демократичної партії Сергій Єфремов позитивно відгукнувся на літературну діяльність римокатоликів під проводом В. Липинського у своїй «Історії українського письменства». Публікації тижневика В. Липинського “Przegląd Krajowy” С. Єфремов відносив суто до українського письменства, хоч видавався він і польською мовою¹⁴. С. Єфремов добре був ознайомлений із завданням, які ставив перед

виданням В. Липинський. Останній особисто знав С. Єфремова, залучав, як автора до співробітництва у тижневику в 1909 р., збирався його прихилити до наступних томів альманаху “Z dziejów Ukrainy”. Під час конфлікту з Б. Ярошевським В. Липинський запрошував С. Єфремова на третейського суддю.

В кінці 1908 – на початку 1909 р. з В. Липинським через Федора Матушевського познайомився Дмитро Дорошенко. В цей час останній записував зі слів старого Костянтина Михальчука його сподини про часи хлопоманської юності. Знайомство з Липинським відразу зміцнилося. Хоч офіційно Д. Дорошенко був тоді соціал-демократом, але мабуть в характері В. Липинський в ньому відчув родственну душу, яка з часом їх звела в одну партію УХДП. Цього ж року відбувся відомий з’їзд українців польської культури, який за задумом В. Липинського мав означати союз українців римо-католиків з етнічними українськими демократами. 21 лютого 1909 р. в Києві відбулася нарада „українців польської культури” зібране В. Липинським у помешканні Ф. Вольської в Києві на Фундуклеївській, 10, яке і уконституювало видання „Пшегльонду Крайового”. Діячів польської культури зібралося на помешканні далекої родички В. Липинського Францішки Вольської на Фундуклеївській у Києві 35 чоловік. Українців-лівобережців православних було запрошено четверо. З них були знакові для українського руху постаті: Є. Чикаленко, С. Єфремов, Ф. Матушевський й Д. Дорошенко¹⁵. Д. Дорошенко, разом з С. Єфремовим і В. Доманицьким працював як автор в тижневику “Przegląd Krajowy”.

Євген Чикаленко так само залишив спогад про цю нарада¹⁶. Ф. Матушевського і С. Єфремова, автор спогадів чомусь скваліфікував, як лівобережців. Насправді лівобережцем – чернігівцем був лише Дмитро Іванович. Решта походили з тодішньої Київщини і Херсонщини – тобто географічно були так само правобережцями як і поляки. Серед присутніх поляків Д. Дорошенко називає Адама Рокицького (дядька В. Липинського, діди́ча з с. Русалівки на Уманщині), Людвіка Сідлецького (Саву Крилача з Уманщини), Антоні Станевича (з Луцька), Францішку Вольську та її чоловіка інженера Стефана Вольського (з Києва), Антонія Васютинського (з Козятина), Едварда Пашковського

(майбутнього антогоніста та критика В. Липинського, що друкувався у польський пресі під псевдонімом Чарни Єгомосць), Леона Радзійовського (київського літератора і газетяра), Тадеуша Міхальського (також київського журналіста і літературознавця, й також антагоніста Липинського – переконаного бійця з територіалізмом), Влодзімежа і Людгарда Грохольських, Августа Іванського (дідича с.Рижавка Подільської губ.), Йоахима Волошиновського (видавця і редактора „Світової Зірниці” на Поділлі), Францішка Котовича і Ясінецького (обидва з Поділля), Станіслава Горвата і Мазаракі. До поляків Д. Дорошенко зараховує і чомусь Б. Ярошевського¹⁷. Насправді Богдан Ярошевський вже від 1902 року перебував в українських партіях, був творцем Соціалістичної української партії. Дискусії велися українською мовою, а всі присутні проголосили себе українцями польської культури, пов’язаними своїми політичними інтересами з українським народом.

У своєму щоденнику Є. Чикаленко додає кілька додаткових деталей. 22-го лютого, наступного дня по з’їзді у ресторані готелю Франсуа в Києві на Фундуклеївській, 17, відбувся бенкет, на якому було присутніми лише 20 учасників наради. На ньому відбулося урочисте закриття з’їзду. Там було присутніми з двадцять душ, співробітників «Ради» було 6 чоловік, решта поляки. Частина, то була група В. Липинського – українців польської культури, які добре говорили між собою українською мовою. Інша частина поляки, які лише визнавали своїм обов’язком допомагати культурному розвитку українського народу. Цей гурт по-українському не говорив, а лише польською. Один з них вибачився за це і пояснив, що вони не наважуються говорити українською з інтелігенцією, але в селі з «людом» вони українською говорять. На це Є. Чикаленко пожартував: «То Ви панове уявіть собі, що ми «люди». Вони засоромились, але на українську мову так і не перейшли»¹⁸.

До цього з’їзду усі учасники – українські демократи поставилися згодом дуже схвально. Хоч сам факт з’їзду в історії національно-визвольного руху не одержав відповідної високої оцінки, не потрапив в історичні анали. І на сьогоднішній день в історіографії належним чином не відображений.

Розмежування В. Липинського з інтелігентами республіканцями-соціалістами після 1920 року знайшло своє відбиття в «Листах». Вбивчий присуд українській інтелігенції відразу ж знайшов контраргументацію в публікаціях низки представників республіканського табору еміграції: П. Чижевського, М. Славинського та ін. Після Другої світової війни у творі Ісаака Мазепи «Підстави нашого відродження», який можна вважати засадничим полемічним твором проти консервативної візії українського суспільства В. Липинським, прозвучала досить слушна відповідь класику національного консерватизму, який саме інтелігенцію звинуватив у поразці визвольних змагань 1917–1921 років. І. Мазепа писав: «Причиною наших неуспіхів була не інтелігенція, а насамперед загальний мало відрадний стан нашого соціального «скаліченого» суспільства: недорозвиненість всіх верств, за винятком одного лише селянства, якому сам Липинський відмовляє в належній підготовці до національно-державного будівництва. Тільки через це доля судила тодішнім слабим зародкам нашої інтелігенції взяти на себе майже весь головний тягар національного проводу в революції 1917 року»¹⁹.

Взаємини з українською соціал-демократією, вироблення спільної лінії щодо окремішності

Будучи переконаним консерватором В. Липинський якраз найближче для своєї політичної акції намагався зійтися з радикальними українськими силами, представниками соціал-демократії. І в цьому немає суперечності. Саме серед марксистської частини молоді можна було знайти найбільш активні соціальні елементи, які хоч і не поділяли з ним його ідеологічних засад, але були найрухливішим громадським елементом, готовим провадити не лише легальні, але й нелегальні форми діяльності. Будучи представниками національного активізму, вони готові були теоретичні формули матеріалізовувати у конкретну політичну форму. Крім того саме серед соціал-демократів знаходилося найбільше спільників В. Липинського в питанні здобуття Україною самостійності.

З ідеєю незалежної України В. Липинського познайомили діячі ППС. З тактичною метою це гасло вони поширювали серед

української радикальної молоді. Метою було відвернути українців від симпатій російським партіям і зробити їх своїми союзниками у боротьбі за власні державні інтереси в Україні. Російські соціал-демократи усі були на 1900 рік непримиреними централістами і ця позиція ППС приваблювала до них велике число української молоді, яка мала або напівпольське походження, або польськокультурне виховання. Через школу ППС пройшла низка визначних діячів майбутньої української соціал-демократії, що походила з Волині, Поділля та Київщини. Членами Польської соціалістичної партії були Богдан Ярошевський, Маркіян Меленевський, з ними співробітничав Левко Юркевич, син польського українофіла 1860-х років. Зі Східного Поділля походив й спольщеного роду Олександр Скоропис-Йолтуховський – нащадок барської околичної шляхти. Усі ці люди, які познайомилися з В. Липинським ще в київських роках його навчання, у різні періоди свого життя були пов'язані з автором «Листів до братів-хліборобів». Усі були самостійниками, але до цієї самостійності йшли різними шляхами. Усі були пов'язані з РУП, її київського комітету (вільної громади).

Ще під час навчання в Першій київській гімназії В. Липинський за власним зізнанням перебував під ідейним впливом РУП²⁰, близько зійшовся з Л. Юркевичем, у майбутньому лідером УСДРП та теоретиком ортодоксальної частини партії, речником українського більшовизму. Він мав подібні з В. Липинським соціальне походження. Батько – Осип Юркевич був товаришем В. Антоновича протягом всього життя, одним з першої десятки визначних хлопоманів київської громади. Родом зі Сквирського повіту на Київщині, він був досить заможним поміщиком, за свої гроші не лише утримував селянські кооперативи, але й партію УСДРП, де син став провідником після 1908 року, не в останню чергу через можливості дістати гроші на партійні потреби у батька-поміщика. З другого боку Осип В'ячеславович, землевласник села Криве, підтримував починання В. Липинського по праці з спольщеною шляхтою Правобережжя. Й грошима підтримував ідею В. Липинського видавати збірник “Z dziejów Ukrainy”. Цю працю він розглядав як продовження своєї роботи в часи молодості. Проте книжки цієї вже

не побачив, бо помер у 1910 році. Хоча й був молодшим за В. Антоновича майже на двадцять років, помер майже одночасно зі своїм собратом по праці молодості – В. Антоновичем, який відійшов у вічність на два роки раніше, у 1908-му. Очевидно на Л. Юркевича вплинуло хлопоманство батька й ідеологія українофільського народництва другої половини XIX століття. Він перейняв віру в те, що щоб стати українцем треба декласуватися до народу, а не лишатися при шляхетстві. Людина того ж покоління, що і В. Липинський, він як і більшість його однолітків став марксистом, та ще й правовірним марксистом, що усе життя боровся з усіма ухилами, опортунізмами й ревезіонізмами в УСДРП. Він залишився вірним інтересам молодості, коли сприйняв самостійництво як світле майбутнє для України. Це самостійництво знайшло вихід в тривалій боротьбі Л. Юркевича з ЦК РСДРП та безпосередньо ідеологом більшовизму В. Леніним за окремішне становище УСДРП, її право бути не обласною, а незалежною від РСДРП партією. Безперечно сама позиція творення незалежного українського комуністичного рух по своїй суті означало і боротьбу за незалежну комуністичну Україну. Л. Юркевич став фактично першим українським укапістом, або радше їх предтечею.

Коли В. Липинський з А. Жуком намагалися створити групу «Вільна Україна» великі надії покладалися саме на Л. Юркевича. Він мав бути однією з головних рушійних сил надпартійної платформи, яка мала пропагувати в масах ідею незалежної України. Проте, хоч на початку Л. Юркевич і обіцяв сприяння, потім, по перших нарадах усунувся від роботи і відмовився продовжувати співпрацю, вважаючи гасло самостійності – передчасне гасло і буржуазним вивертом. Саму цю справу він вважав не бажаним піднімати раніше до вирішення класової проблеми – перемоги пролетаріату в Російській імперії. В останній момент класовий інтерес він поставив вище за національний. Л. Юркевич різко виступив проти «правого ухилу» в УСДРП, який під проводом А. Жука та В. Дорошенка намагався перевести українських соціал-демократів на платформу європейських соціалістів. Саме Л. Юркевич рішучо виступив проти «опортунізму» колишніх товаришів залишив їх

поза партією. Він став неприхильником й діяльності СВУ, яка розгорталася згідно постулатів В. Липинського, висловлених у «Меморіалі до Українського Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі». Л. Юркевич не лише виступив проти орієнтації на Центральні держави у Першій світовій війні, але й всіляко поборював діяльність СВУ та її друкованих органів, заснувавши в Швейцарії альтернативний «Віснику СВУ» періодичний друкований орган «Боротьба», який безпідставно викривав діяльність СВУ, як креатури німецької та австро-угорської розвідок. Левко Осипович орієнтувався у цій війні на Росію та країни Антанти. І в цьому питанні виявився радше антиподом В. Липинського, хоч останній фізично й воював в російській армії поти Німеччини і Австро-Угорщини.

В. Липинський намагався всіляко співпрацювати з ортодоксальною частиною українських соціал-демократів і шукав зближення навіть з Володимиром Винниченком, якого піддав найбільшій критиці в своїх «Листах...» після революції. Саме на його прикладі змалював негативний образ української інтелігенції і демократії в Українській революції. У свою чергу В. Винниченко був великим антагоністом В. Липинського, критикував його за ширення «реакції» й поміщицьке ретроградство, був найбільшим прихильником зміщення В'ячеслава Казимировича з посади посла України в Австро-Угорщині²¹. А у 1912 році В. Липинський ще звертається до Володимира Кириловича як до «вельмишановного Товариша» (як до «товаришів» В. Липинський звертався до членів УСДРП). В. Винниченко у цей час якраз зазнав нищівної критики за свої «Щаблі життя». І саме ці «Щаблі життя» намагався в дусі консерватизму позитивно проінтерпретувати В. Липинський. Він вважав, що головний герой п'єси Мирон – представляв декласоване поміщицтво, а отже став таким через те що залишив свій клас, через те що став з продуцента декласованим інтелігентом. Пропаганда цінностей консерватизму виглядають марними для В. Винниченка – типового «охлократа», людини доктринерського мислення, позбавленого абсолютно вроджених навичок до державотворчої праці. Але цікаво, що В. Липинський нама-

гався і йому пояснити на прикладі власного твору В. Винниченко сутність філософії українського консерватизму. Робив це напевно марно, бо навряд чи щось відповідного міг зрозуміти з того В. Винниченко.

Маркіян Меленевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський та Богдан Ярошевський теж були польськими шляхтичами за походженням. Перших два пройшли дуже подібний шлях інших провідних діячів УСДРП. Спочатку М. Меленевський та О. Скоропис-Йолтуховський з УСДРП увійшли в «Спілку», організувавши партійну організацію, яка орієнтувалася на спільні дії з РСДРП. Вже на час Першої світової війни обидва не лише повернулися до старих позицій партії, що визнавала автономію України в межах демократизованої Росії, але й обидва стали майже відразу членами СВУ, її співорганізаторами поруч з А. Жуком та В. Дорошенком. Думається в світлі цих пізніших подій не варто дивитися на «Спілку», як визнання деякою частиною українських есдеків пріоритету російських соціал-демократів радикального крила в питаннях діяльності української соціал-демократії підросійської України. Насправді «Спілку» радше варто розглядати як тактичний крок окремої частини партії, спрямованої на пошук компромісів з РСДРП у національному питанні. Цим кроком М. Меленевський та О. Скоропис-Йолтуховський скоріше сподівалися знайти союзників незалежницьких прагнень УСДРП в середовищі російської більшовицької партії, ніж навпаки – швидше розчинитися серед російського есдецького моря. До всього іншого між О. Скорописом і В. Липинським налагодилися після 1918 р. ще й особистий контакт, який підкріплювався тим, що Олександр Філаретович був зятем Є. Чикаленка і породичався з дідичем, зрештою змінивши і свої політичні уподобання, став гетьманцем. Увійшов як співзасновник в партію В. Липинського УХДС. Шлях від лівого до правого політика, від радикала до консерватора, свідчить про в цілому консервативні інтенції світогляду О. Скорописа-Йолтуховського від самого початку кар'єри суспільного діяча. Його шлях майже цілковито співпадає з зміною пріоритетів партійної належності ще одного пізнішого гетьманця – Дмитра Дорошенка. Теж спочатку марксиста і соціал-

демократа, згодом скоріше прихильника Української радикально-демократичної партії, соціаліста-федераліста у часах української революції, а згодом адепта В. Липинського і пропагатора його філософії історії у популярному викладі. Обидва, і О. Скоропис і Д. Дорошенко, не пішли з В. Липинським до кінця, не підтримали його в конфлікті з Павлом Скоропадським, не пішли в новозасноване братство класократів-державників, а залишилися при гетьманові фактично до кінця свого життя, присвятивши себе служінню династії Скоропадських, а не духові консерватизму, за що ратував В. Липинський.

Богдан Ярошевський вийшов з ППС близько 1902 року, може навіть пізніше, ніж з ППС зірвав стосунки сам В. Липинський, який це зробив ще у 1901 році. Людина старшої генерації, він так само захопився лівими ідеями, перебуваючи під впливом суспільної теорії В. Антоновича. Вийшовши з ППС, він заснував аналогічну Українську соціалістичну партію. Ця партія, на думку А. Жука²² сповідувала самостійність, чим продовжувала традиції РУП і вигідно відрізнялася від УСДРП, яка перейшла у своїй програмі на автономістичну платформу. Б. Ярошевський спочатку об'єднався з РУП (як тоді жартували: «РУП випив СУП»), але потім вийшов з неї, не погодившись на відкинення постулату української незалежності. Після Першої російської революції, у часи реакції, партія Б. Ярошевського була найсоліднішою на думку С. Єфремова²³ з усіх тоді діючих радикальних партій української молоді. СУП не імпонував останній через свій центризм і небажання стояти на позиціях більшовицького ортодоксализму, якого трималися в УСДРП М. Порш, В. Винниченко, Л. Юркевич. Останній Б. Ярошевського, як і А. Жука та його закордонну групу УСДРП, вважав типовим опортуністом і ревізіоністом уже за самий факт співробітництва в «буржуазній» пресі – передусім «Раді»²⁴. У 1907–1914 роках позиція Б. Ярошевського схилилася в бік наддніпрянської радикально-демократичної партії та ТУП, в цей час він активно співпрацював як відділовий закордонної преси і політики в газеті «Рада», близько стояв до Є. Чикаленка, М. Грушевського та С. Єфремова. В конфлікті між В. Леонтовичем і М. Грушевським 1906–1908 років з одного боку та Б. Грінченка і С. Єф-

ремова – з другого²⁵ Б. Ярошевський опинився на боці перших. Більше того, Б. Ярошевський звертався до М. Грушевського в справі навчання і опікування єдиної доньки Марії, а також заповів Михайлові Сергійовичу архів Української соціалістичної партії.

В листі до М. Грушевського однією з світоглядних причин конфлікту з В. Липинським Б. Ярошевський висував несприйняття ідеї територіалізму В. Липинського, пропаганді якої і мав слугувати тижневик. «Дивної думки», на його погляд думки, коли співгосподарями України поруч із селянством – українським народом, раптом стають і польські шляхтичі. Така оцінка Б. Ярошевського ідейних засад головного редактора тижневика стає несподіваною, особливо для людини, яка ніби сповідувала (за переконаннями А. Жука, який його особисто знав) самостійницькі ідеали. Ярошевський мав подібне до В. Липинського соціальне походження і життєвий досвід, але вороже поставилася до самої ідеї залучення до української справи максимальну кількість польського елементу в Україні. Можливо, щоправда, й такий варіант, що Богдан Ромуальдович намагався в листі бути приємним львівському професорові, який як лідер українського руху висунув програму федералістично-автономної перебудови України в межах оновленої Росії. Він лишався на старих позиціях класичного польського українофільства, які п'ятдесят років до того запропонував В. Антонович. З неприкритим роздратуванням він пише про самостійництво В. Липинського як забавку шляхетської дитини, вихованої в польських традиціях. Б. Ярошевський виявив в цьому листі типові упередження етнічного наддніпрянця, який в цьому самостійництві В'ячеслава Казимировича бачив відбиття його польського духу, бажання вивищення і самореклами. В результаті деякі з чисел тижневика за відсутності В. Липинського, робилися Б. Ярошевським не в дусі територіалізму, який наголошував ідейний головний редактор видання, а в традиційно народницькому уявленні. В. Липинський серед своїх симпатиків у виданні мав в українських позиціях лише Ф. Вольську, Л. Сідлецького та деяких інших рімо-католиків, але вони не брали активної публіцистичної участі у виданні. Тому В. Липинський у листах до Б. Яро-

шевського, С. Єфремова, Ф. Матушевського для полагодження конфлікту закликав третейським суддям. В листах до Ярошевського В. Липинський писав, що останній залишив його наодинці з поляками у виданні. Вимагав від першого пояснення причин свого негативного ставлення до себе і вимагав для вирішення конфлікту звернутися до спільних знайомих: С. Єфремова або Ф. Матушевського²⁶.

Як вже вище зазначалося окреме місце серед кола контактів В. Липинського займали діячі РУП, яка ще не набула після 1904 р. соціал-демократичної сутності і була фактично надпартійним об'єднанням молодієї генерації українців-активістів, що остаточно розірвала з аморфним українофільством і стала на рейки політичної боротьби. Усі молоді сили об'єднувала головна мета – здобуття політичної свободи для України. Тому спільною платформою для РУПу стала не марксистська програма, а брошура М. Міхновського «Самостійна Україна». Написана людиною відверто правих і несоціалістичних поглядів, але на замовлення фактичного тодішнього лідера РУП Дмитра Антоновича – зовнішнього марксиста, а по суті тако ж центриста за поглядами як і Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський чи Б. Ярошевський. Міхновський був людиною з якою В. Липинський намагався нав'язати контакт ще перед Першою світовою війною. У часах початку Української революції Микола Іванович увійшов до Хліборобсько-демократичної партії, створеної на рідній йому Полтавщині влітку 1917 року. Хоч сам перед тим мав свою партію УНП, і ніби логічним виглядало відновлення її діяльності після лютневої революції. Імператив самостійності мав бути близьким обом. З Миколою Шеметом – представником поміщицької родини з Лубенщини, В. Липинський вчився разом в Краківському університеті. Брат Миколи – Сергій Шемет був правою рукою В. Липинського в УХДС. Найближчими товаришем Міхновського був Володимир Шемет.

Але для нас цікавим є, не стільки перші рупівці, скільки майбутні члени УСДРП, які намагалися відродити традиції РУП вже після внутрішньопартійної дискусії про шляхи партії у нових умовах стабілізації царського режиму в 1908–1911 роках.

Передусім йдеться про контакти В. Липинського з Андрієм Жуком в передреволюційні часи²⁷. А. Жук опинившись у Львові, втікши під заставу з Лук'янівської тюрми Києва, потрапив у середовище конституційної Австро-Угорщині. Він різко змінив свої сектантсько-радикальні погляди, що ґрунтувалися на марксистській доктрині у трактуванні російського більшовизму. Життя Галичини показало, що причини зuboжилого життя українців криються не в відсутності класової боротьби, а у недостатньому економічному розвої господарського життя, у відсутності виробничої ініціативи, слабкості кооперативного руху, а також у слабкій в порівнянні з польським населенням національній організації та дисципліні. Ставши працівником найбільшого у Львові кооперативного об'єднання А. Жук стає економістом і агітатором за український кооперативний націоналізм. Замість доктринерсько-ортодоксальної позиції, взятої УРСДРП зі зразків російського більшовизму, Андрій Іллевич заініціював політику пошуку класового миру, порозуміння з українськими націонал-демократами та іншими «буржуазними» партіями на ґрунті здобуття національних свобод. Спільною точкою для зусиль усіх національних партій А.Жук вважав боротьбу за здобуття політичного визволення України. Від 1908–1910 років він стає на позиції самостійництва і починає шукати спільників серед інших партій. Центром тяжіння для соціал-демократів самостійників стала Закордонна група УСДРП в Галичині, яку він очолював, будиши одночасно і членом ЦК партії. Його переконання розділяли В. Дорошенко, О. Назаріів, В. Степанківський. Андрій Жук вважав, що українські есдеки мають стати локомотивом боротьби за державну незалежність, створивши блок разом з іншими партіями загальнодемократичного спрямування. Близьким В. Липинському, який знав А. Жука ще від часів свого київського життя по закінченню гімназії, було переконання Андрія Ілліча, що класовий принцип не повинен ділити українські партії, їх має єднати спільний національний інтерес. Натомість той же інтерес має робити заборолу між однаковими за соціальним спрямуванням, але різними за національною належністю пролетарськими та буржуазними партіями. Власне такі ж думки сповідував і В. Липинський, який шукав союзників

серед лівого спектру політичних сил. Обидва зішлись між собою якраз в часах, коли В. Липинський намагався набути нових знайомств в українських колах в 1908 році.

Спілка з А. Жуком призвела до спроби у 1911 році утворити першу надпартійної організацію серед українських партій з програмою здобуття самостійності Україною. Організаційним керівництвом займався А. Жук, В. Липинський мав стати ідеологом групи «Вільна Україна». До неї було залучено, як безпартійних істориків з консервативними інтересами С. Томашівського та І. Крип'якевича, так і есера з Наддніпрящини Миколи Залізняка, публіциста з націонал-демократичними переконаннями Володимира Кушніра й галицького політика соціал-демократа Володимира Темницького. Для цієї групи В. Липинський пише статтю «Останній акт» та відомий, вище згаданий «Меморіал...». Проте лише з А. Жуком В. Липинський знайшов спільну мову. Принциповим міркуванням, що роз'єднав прихильників такої групи, було орієнтація на зовнішні чинники. Жук і Липинський схилилися до орієнтації на власні сили. Натомість М. Залізняк, В. Степанківський і редактор «Україніше реву» В. Кушнір були прихильниками австрійського політичного фарвату. В. Липинський міг визнати лише тимчасову тактичну орієнтацію на Австрію²⁸.

Співпраця з В. Липинським була тим головним теоретичним поштовхом, який призвів до створення в кінці серпня 1914 року Союзу визволення України. Завдяки В'ячеславу Казимировичу була утворена не лише право-консервативна сила – партія землевласників, в якій провідну роль мали грати спадкові власники. А. Жуку спираючися на ідеологічні постулати В. Липинського в часи української революції був одним з очільників партії УНП – середніх власників, селян-землевласників. На жаль ця друга сила, яка була виразником інтересів українського середнього класу про себе не встигла заявити так само гучно й зримо як УХДС В. Липинського в 1920-ті роки.

---

¹ Листи В. Липинського до О. Назарука / упоряд. М. Дядюк. – Львів, 2004. – С. 38–39.

² Лепкий Б. Моя перша зустріч з Липинським... – С. 505.

³ В'ячеслав Липинський. Листування. – Т. 1. (А–Ж). – Київ–Філадельфія, 2003. – С. 502–503.

⁴ Листи В. Липинського до О. Назарука... – С. 40.

⁵ Єфремов С. Щоденник (1895–1896). Про дні минулі (спогади) (1876–1907). – К., 2011. – С. 425.

⁶ Монтрезор А. В'ячеслав Липинський (5/17.IV.1882–14.VI.1931) // В'ячеслав Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – С. 8–9.

⁷ Witold Kazimerz Wierzeiski. Fragmenty z dziejow polskiej mlodziezy akademickiej w Kijowie 1831–1920. – Warszawa, 1936. – S. 85; Nowicki Jozef. Wspomnienia starego dzialacza. – Warszawa, 1936. – S. 19.

⁸ Gancarz B. “My, szlachta uktainska...” Zarys zycie i dzialalnosci Wacława Lipinskiego. 1882–1914. – Krakow. – 2006. – S. 46–49.

⁹ Докладніше див.: Гирич І. Володимир Леонтович в українському громадському житті // Пам'ятки України. – 2012. – № 8. – Серпень. – С. 2–13; Його ж. Володимир Леонтович в українському громадсько-політичному житті // Український археографічний щорічник. – 2012. – Вип. 16–17. – С. 268–299; Його ж. Суспільствознавчі уроки Чикаленка // Пам'ятки України. – 2012. – № 12. – С. 3–13.

¹⁰ Липинський В. Листи до братів-хліборобів / Вид. 2-ге. – Нью-Йорк, 1954. – С. 6.

¹¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів... – С. 26.

¹² Чикаленко Є. Щоденники 1919–1920. – К.–Нью-Йорк, 2005. – С. 293.

¹³ Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським у тижневику „Przegląd Krajowy” (Листи В. Липинського до Б. Ярошевського (1910) та Б. Ярошевського до М. Грушевського (1914)) // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 619–663.

¹⁴ Єфремов С. Історія українського письменства / Вид. 4-е з од-мінами і додатками. – К. – Ляйпціг, 1924. – С. 393.

¹⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 pp.). К.: Темпора, 2007. – С. 140–141; Дорошенко Д. З перед тридцяти літ (До історії заснування „Przegląd'u Krajow'ого в Києві) // З минулого. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1838. – С. 126.

¹⁶ Євген Харлампович так само залишив спогад про цю нарада: див. Чикаленко Є. Щоденник (1907)¹⁶ Дорошенко Д. З перед тридцяти літ (До історії заснування „Przegląd'u Krajow'ого в Києві) // З минулого. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1838. – С. 126.

¹⁶ Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Львів, 1931. – С. 68.

¹⁷ Цікаво, що в своїх споминах Д. Дорошенко взагалі не згадує Б. Ярошевського як присутнього за зборах 21 лютого, а також не називає його і редактором „Пшегльонду...”, говорячи про В. Липинського як головного редактора видання. Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – К.: Темпора, 2007. – С. 140–142.

¹⁸ Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 1 (1907–1917). – К., 2004. – С. 52.

¹⁹ Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Ч. 2. – Прометей, 1949. – С. 83.

²⁰ Старовойтенко І. Два Листи В. Липинського до В. Винниченка (січень 1912) // Український археографічний щорічник. – 2009. – Вип. 13/14. – С. 669.

²¹ Старовойтенко І. Два Листи В. Липинського до В. Винниченка... – С. 664–676.

²² Жук А. Українська соціалістична партія (1904–1905) // Збірник «Української літературної газети, 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 217, 230.

²³ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади)... – С. 532.

²⁴ В листі до Б. Ярошевського Л. Юркевич писав: «Коли б рішучо не виступили проти Степанківських. Жуків, Донцових і Басків, то вони б зробили з у[країнських] с[оціал-]д[емократів] посьміховисько. Сі люди – не соціалісти, як розуміє Європа», бо ці люди далекі «від інтересів класового руху українських робітників». Ці люди перетворили себе «у філіальний відділ українського міщанського руху» (ЦДАЛ. – Ф. 367 (Архів Б. Ярошевського). – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 20). Й про самого Б. Ярошевського Л. Юркевич був подібної думки. Він вважав, що соціалістом той перестав бути після газети «Добра новина» (Там само. – Арк. 20).

²⁵ Про перипетії конфлікту пов'язаного з переносом М. Грушевським своїх львівських установ: ЛНВ і Наукового товариства до Києва та реакція на це різних груп наддніпрянських українців див.: Гирич І. М. Грушевський і С. Єфремов на тлі суспільно-політичного життя кін. XIX – 20-х рр. XX ст. // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4(128–131). – С. 142–187; Його ж. Суспільствознавчі уроки Чикаленка // Пам'ятки України. – 2012. – № 12. – С. 3–13; Його ж. Володимир Леонтович в українському громадсько-політичному житті // УАЩ. – 2012. – Вип. 16–17. – С. 268–299.

²⁶ Листування В. Липинського... – С. 662–664.

²⁷ Докладніше про взаємини В. Липинського з А. Жуком див.: Гирич І. У тіні В. Липинського (А. Жук як політичний мислитель й

дослідник історії визвольного руху). А. Жук: один з перших самостійників; А. Жук: політик і науковець; У роки Першої світової війни та визвольних змагань // Гирич І. Між наукою і політикою. Історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – С. 192–278.

²⁸ Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – 1923. – Ч. 11. – С. 30–43; Його ж. Як дійшло до заснування Союзу визволення України // Календар „Дніпро” на 1935 рік. – Львів, 1934. – С. 103–107.

ЛЬВІВСЬКА КОЛЕКЦІЯ ГУЦУЛЬЩИНИ М. ГРУШЕВСЬКОГО: МОТИВИ, ФУНКЦІЇ, СМИСЛИ

Тема колекцій та колекціонування не є питомою для історіографічної науки, і радше відноситься до сфери компетенції новочасних студій матеріальної культури. Однак, підходи, практиковані тими таки студіями дають змогу значно розширити поле інтерпретації цього явища. Зокрема, за матеріальною сутністю колекції дослідники добачають більш глибинні значення: її функціонування як матеріалізованого «Я» колекціонера¹, як потужного психо-компенсаторного механізму², а також як засобу свідомого і цілеспрямованого продукування смислів. Подібне трактування колекції позначає точку її входження в історіографічний дискурс, адже розкриває можливості дослідження позатекстового смислотворення істориків-колекціонерів.

Факт колекціонерства М. Грушевського хоч і не є загально-відомим і широко тиражованим, але на тому не втрачає своєї достеменності. Захоплення історика колекціонуванням сягає корінням дитячих років. Зі сторінок його мемуарів постає цілком традиційний, як для хлопця, набір колекційних предметів: «Я збирав, напр[иклад], образки, пера, марки, конфетні папірці, що представляли собою гроші, старі папери, монети, мотилів і жуків, каміння, рослини і так далі»³. Сам М. Грушевський оцінював свій дитячий досвід колекціонування як засіб згаяти час, надати напрямок своїм інтересам, і заглибленість в цю справу оцінював як «поверхове дилетантство». В цьому своєму захопленні М. Грушевський не був виключенням з правил, адже, як стверджують дослідники, колекціонування є природним для дитини, адже функціонує як засіб освоєння зовнішнього світу⁴. Разом з тим, між дитячим збиранням та колекціонуванням у

дорослому віці існує виразний зв'язок: не всі діти-колекціонери продовжують це заняття у майбутньому, але всі чи переважна більшість дорослих колекціонерів збирали щось у дитинстві⁵. Тому й дитячим досвідом М. Грушевського не слід нехтувати, адже саме в цьому віці закладалися основи речової поведінки майбутнього колекціонера.

Якщо вододілом між дитячим та дорослим колекціонуванням М. Грушевського, є вік, то періодизація та структуризація колекціонерського досвіду Грушевського-історика є дещо складнішою, з огляду на його широку географію та різноманітну тематику. Якщо йти проторованими грушевськознавцями шляхами, то доцільно виокремити два головних місця, в яких були зосереджені колекції вченого, – Львів і Київ (до першої світової війни). Сам факт колекціонерства був артикульований істориком саме у відношенні до київської збірки. Так, у вступній статті до збірника «На порозі нової України» М. Грушевський описує власний досвід проживання «перелому», на якому опинилася Україна в 1918 р., коли більшовицькими військами Муравйова було спалено фамільний будинок, внаслідок чого за кілька днів померла мати М. Грушевського, Глафіра Захарівна. Тут таки історик побіжно торкається й складу його колекції, яка загинула в полум'ї: «Згоріли мої рукописи й матеріали, бібліотека і переписка, колекції українських старинностей, що збирав я стільки літ, збірки килимів, вишивок, зброї, посуду, порцеляни, фаянсу, окрас, меблів, малюнків. Довго було б оповідати, і прикро навіть згадувати. Ніякі сили вже тепер не вернуть його...»⁶.

Якщо факт існування київської збірки М. Грушевського був хоч епізодично означений в українському культурному полі (принаймні, визначено її статус як «мистецької»)⁷, то розпоширена по українським музеям та приватним колекціям львівська збірка історика досі залишається безіменною. Мова йде про т. з. «гуцульщину» – предмети народного виробництва і вжитку, які збирав М. Грушевський протягом багатьох років перебування у Галичині. Численні топірці, порохівниці, келихи, тарілі, кубки, ріжки, хрестики, різьблені скрині тощо займали осібне місце у львівському маєтку Грушевських. Їх поява у житловому

просторі родини не була справою випадку, а за всіма канонами колекціонування, їх набуття та «сплавлення» в єдину цілість – колекцію – було селективним, активним та довготривалим процесом⁸. Крім того, до «канонічних» рис, властивих збірці гущульщини, слід віднести її наскрізне існування в двох контекстах – індивідуальному та публічному. В колекціонуванні М. Грушевського ці два контексти були врівноважені: він не був бодрійярівським колекціонером-ревнивцем⁹, який старанно ховає свій скарб від чужих очей, і так само його не можна звинуватити у тому, що колекціонував виключно заради престижу чи віддавав данину моді.

Серед індивідуальних мотивів колекціонування М. Грушевського слід відзначити потребу в адаптації до нових умов, в яких опинився історик з переїздом до Львова. На думку С. Плохія, у Львові М. Грушевський ніколи не почував себе цілком як удома, адже за інтелектуальним вишколом та психологією був продуктом київської культурної та наукової атмосфери¹⁰. Погоджуючись з дослідником, не можемо не відзначити намагання М. Грушевського інтегруватися у галицьке соціокультурне середовище, які були втілені у низці моментів, як-от готовність змінити громадянство (за умови згоди російського уряду), одруження з представницею місцевої інтелігенції, Марією Вояковською, відвідування, а також вінчання та хрещення дочки в уніатській церкві тощо.

Досить часто М. Грушевському доводилося діяти всупереч порадам та настановам батьків, авторитет яких для нього був непорушним. Зокрема, хрещення дочки, Катерини, в уніатську віру дуже непокоїло батька історика – Сергія Федоровича, який ще 1896 р. писав до сина: «Не забывай, что дети твои, если Бог пошлет, должны быть той веры, той народности, к какой принадлежишь ты, твои родители, весь род наш. Как русский подданный, обязанный повиноваться законам твоего отечества, ты не в праве дать обязательство крестить детей своих в унию, если бы даже хотел этого»¹¹.

Інша батьківська порада, якою М. Грушевському довелося знехтувати, стосувалася побудови власного будинку у Львові. Сергій Федорович застерігав молоде подружжя від такого

важливого кроку, адже сумнівався в тому, що син затримається в цьому місті надовго¹². Але М. Грушевський, очевидно, бачив своє майбутнє саме у Львові, і вже 1902 р. родина львівського професора оселилася у власному маєтку на вул. Понінського, де з перервами проживала до 1914 р.

Облаштування власного дому було способом не стільки вписатися в галицьке соціокультурне середовище, скільки вписати його в себе – на побутовому та психологічному рівнях зв'язати своє життя з цим містом, ідентифікувати себе з ним як домом. Частиною цієї адаптаційної програми було й колекціонування. По-перше, колекція була засобом наповнення щойно зведеного будинку особистістю власника. Незалежно від вмісту колекції, її наявність в предметному оточенні завжди позначає присутність того, хто її зібрав. По-друге, кімнати, вбрані в гуцульські килими, прикрашені різьбленими свічниками, тарілями, скринями, зібраними М. Грушевським, були засобом освоєння чужої для історика культури. Максимально наближаючи до себе – аж до побутового рівня – гуцульські автентичні предмети, М. Грушевський фактично робив близькою, знайомою – «свою» – цілу культуру, що їх породила.

Однак, психологічно-адаптаційний чинник колекціонерської діяльності М. Грушевського слід віднести скоріше до розряду другорядних. Поза ним, безумовно, існує ціла низка значень та особливостей колекції, що визначали її місце в житті історика. Світло на деякі аспекти побутування збірки може пролити встановлення джерел її формування.

Значна частина гуцульських виробів потрапила до рук історика за сприяння довірених «комісіонерів» – представників сільської інтелігенції, які купували у місцевого населення вартісні речі. Одним з них був Олекса Волянський – священик з села Криворівня, де М. Грушевський вперше побував у 1902 р., і відтоді майже кожні літні вакації проводив у цьому мальовничому прикарпатському селищі. З О. Волянським історик встановив приятельські відносини, і саме йому було довірено справу улагодження купівлі садиби для Грушевських у Криворівні. Крім того, зі збереженого листування відомо про участь пароха у поповненні колекції М. Грушевського, зокрема, хрестиками,

які він купував у місцевих жителів¹³, а також його сприяння знайомству львівського професора з іншим збирачем етнографічного матеріалу, сільським вчителем Лукою Гарматієм¹⁴.

Листи останнього засвідчують чималий інтерес до гуцульської матеріальної культури з боку як українських вчених, так і польських та мадярських любителів, а також різного роду торговців, які нерідко вивозили гуцульські речі закордон¹⁵. Отож, Л. Гарматію доводилося збирати предмети народного вжитку для М. Грушевського за умов досить жорсткої конкуренції, іноді приховуючи речі від чужого ока, іноді навіть пропонуючи гуцулам обміняти старі автентичні речі на нові – власноруч виготовлені аналоги. Зокрема, в одному з листів вчитель повідомляє: «Дуже тяжко приходиться купити «чільце» (чоло-начальник-диядем-вінець з мосяжної бляхи для дівчат на чоло [...]). Я приневолений робити нові сам і міняти за старі»¹⁶. До речі, зображення таких «чільць» з приватної збірки М. Грушевського знаходимо в його «Ілюстрованій історії України»¹⁷, що дає уявлення про їх зовнішній вигляд, а також засвідчує практичне значення колекційних предметів в контексті творчості історика.

Чимало речей в будинку М. Грушевського, в тому числі, колекційних, було виготовлені на замовлення народними майстрами – відомими братами Шкрібляками, В. Якіб'юком та М. Мегединоюком. Здебільшого це були меблі та різьблені предмети, а також декоративні предмети з мосяжу (жовтої міді) та бронзи.

Як бачимо, до складу збірки М. Грушевського входили як уже використовувані, так і новостворені предмети; деякі з них мали свою історію та відсилали до оригінального контексту, інші – виготовлялися безпосередньо на замовлення вченого. Втім, подібна неоднорідність походження предметів колекції не заперечувала їх *автентичності* – категорії, що була ціннісно-утворюючою для М. Грушевського, й передбачала не стільки походження, скільки вкоріненість в народних традиціях, здатність вбирати в себе риси самобутності народу. Свої вимоги вчений формулює в одному з листів до Л. Гарматія: «Дуже радий закупити від Вас Вашу колекцію, та річі мусів би бачити, оскільки вони характеристичні (яко гуцульські)»¹⁸.

До специфічних рис колекції М. Грушевського слід віднести її розмиті межі, адже частина автентичних предметів викорис-

товувалася родиною у побуті, або була елементом оздоблення маєтку. Така утилітарність, на думку сучасних дослідників, суперечить самій сутності колекції, яка містить лише речі, позбавлені свого первинного призначення¹⁹. Втім, самому М. Грушевському було притаманне синкретичне розуміння функції речей: утилітарність того чи іншого предмету не суперечила колекціонерському задоволенню від володіння ним. Наприклад, стіл, замовлений істориком у народного майстра М. Шкрібляка – «у гуцульським стилі, дещо артистично переробленим, багато інкрустований і різблений»²⁰ – виконував подвійну роль: як частина інтер'єру та як об'єкт естетичної насолоди і достоту колекціонерської гордості, коли він експонувався на гуцульській виставці у Косові, де став «цвяшком вистави»²¹.

Так, сплав функціональності та естетики, пристуній у кожному народному предметі (власне, тому й мистецтво має назву декоративно-прикладного), в інтерпретації М. Грушевського зберігав свою силу, однак пропорційність цих елементів була значно зміщена в бік *естетики*. Саме в цьому зсуві слід шукати ключ до розуміння колекції М. Грушевського.

Вчений не приховував свого захоплення гуцульською культурою та мистецтвом, визнаючи цей край «найбільш артистичним кутом не тільки України, а може цілої Слов'янщини»²². Предмети народного побуту були тими джерелами, з яких животочив творчий дух народу, і вони «проживалися» М. Грушевським, в першу чергу, естетично – як витвори мистецтва. Народних майстрів, які виробляли ці речі, історик називав не інакше, як «селяни-мистці», і щиро захоплювався, як вони «вирізують з дерева, мережать, набивають мідними дротиками, намистом і різноколовим деревом різні візерунки, і таке воно гарне, що і найбільший майстер ліпше б не утаїв. Їх вироби переховуються на різних музеях і всі дивуються їх красі»²³.

Листи вченого до Л. Гарматія також підтверджують пріоритетність художнього («артистичного») елементу в збираних ним предметах: «Пушку я взяв би в такому разі, коли вона має якісь прикраси гуцульської різби – різбу на дереві або бляхах»²⁴. В іншому листі знаходимо прохання М. Грушевського вислати кілька топіріців «можливо делікатної роботи, з пластинами або иньшим способом декорованими держальками»²⁵.

Попри те, що цей естетичний досвід був суто індивідуальним, колекція М. Грушевського не замкнулася на особистості колекціонера. Система цінностей, що знаходилася в основі колекції, реалізовувалась засобами громадсько-культурної діяльності історика. Так, у 1904 р. М. Грушевський став одним із засновників та головою Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові. Як зазначалося в «Артистичному віснику» – головній трибуні товариства, його створення мало на меті «познайомлювати цивілізований світ із продуктами української, передовсім народної артистичної творчості»²⁶. Одним із популяризаторських заходів товариства було проведення виставок, в яких М. Грушевський брав активну участь як організатор і учасник. Твори відомих гуцульських різьбярів з колекції М. Грушевського експонувалися на повітовій виставці у Косові (1904), Всеукраїнській мистецькій виставці у Львові (1905). Ім'я М. Грушевського знаходимо серед основних донаторів Музею НТШ, а також серед тих, хто своїми закупівлями фінансово підтримував народних майстрів, які не мали іншого заробітку²⁷.

Очевидно, що колекціонування М. Грушевського не було ізолюваним, адже історик створив цілу мережу суміжних сфер, в які воно так чи інакше просочувалося. Дослідники вбачають в подібній розбудові «інфраструктури» колекціонування спробу легітимізації колекціонерського захоплення. Членство в тематичних клубах, зустрічі з однодумцями, публікації, виставки – усе це допомагає колекціонеру відчувати, що його колекціонування соціально прийнятне й важливе для людського поступу. Й серед форм, в яких колекціонер бачить реалізацію цінності своєї колекції, виділяється мистецтво і наука. Жоден з істинних колекціонерів ніколи не визнає, що він збирає непотрібні речі, натомість буде впевненим, що його збірка колись прислужиться науці (в основі такої збірки – таксономічні критерії), або зібраним предметом будуть визнані творами мистецтва (у разі, коли колекціонер дотримується естетичних критеріїв при формуванні колекції)²⁸. Власне, прикладом останнього й була колекція М. Грушевського. Але його суспільна діяльність була спрямована не тільки на те, щоб легітимізувати особисте захоплення

колекціонуванням. Куди більш важливим було завдання реалізувати на загальнокультурному рівні ідею піднесення значення народних виробів до статусу творів мистецтва.

Позиціонування колекції гуцульщини як мистецької виходило за межі узвичаєної точки зору на предмети народних промислів, адже на початку ХХ ст. чи не єдиним способом осмислення народної культури була етнографія. В предметах, естетика яких так захоплювала М. Грушевського, етнографів цікавила скоріше технічна сторона їх виготовлення та використання в побуті. Так, зображення старовинних різьблених речей, а також предметів виробництва Ю. Шкрібляка, його синів, М. Мегединюка прикрасили перший том знакової для того часу монографії В. Шухевича «Гуцульщина». Автор, як і годиться етнографу, зосередив свою увагу на передумовах формування промислу різьбарства, техніці виготовлення предметів, основних художніх мотивах, – словом всьому, що потрапляє в рамки народознавства. Й досить емблематичним тут є те, що серед ілюстрацій натрапляємо на справді високохудожні предмети, що належали визначним особам, як-от трійця з музею Дідушицьких (іл. 227), жезл, зроблений В. Шкрібляком для митрополита Андрея Шептицького (іл. 228), різьблений й інкрустований хрест роботи М. Мегединюка в дарунок для цісаря Франца Йосифа (іл. 229)²⁹. Народними ці речі були лише за походженням, і аж ніяк не за контекстом побутування, який вказував на їх дотичність скоріше до мистецької сфери, аніж до народописання. Але окрім кількох фраз про «знамя артизму та гармонії в композиції та викінченню»³⁰, цей факт залишився так і невисловленим автором.

Наявність подібних «фігур неназивання» по відношенню до мистецьких вартостей народних виробів можна пояснити впливом двох основних чинників. Перш за все, імперська залежність та провінційний статус українських земель, як і культури в цілому, спричинилися до того, що все самотутнє, що народжувалося на цих землях, було тавровано панівною культурою як неповноцінне, архаїчне, приречене на виродження. Довгий час таке тавро було випечене на українській мові, яка визнавалася непридатною для літературної чи наукової творчості. Той самий шлях було уготовано й для народного мистецтва.

Інший фактор був відлунням загальноєвропейських культурних тенденцій, що передбачали строге розведення сфери мистецтва і етнографії. Це було пов'язано з тим, що етнографія, як частина антропології, в європейських країнах була сфокусована на вивченні «тубільних» екзотичних народів, культура яких аж ніяк не могла стояти поряд з витворами європейської цивілізації.

Тільки в перші десятиліття ХХ ст. в Україні почала формуватися школа етномистецтвознавства, в рамках якої народне мистецтво отримало теоретичне обґрунтування, й було осмислене як основа української національної культури. Але діяльність таких мистецтвознавців, як М. Біляшівський, К. Широцький, Д. і В. Щербаківські була б неможлива, або, принаймні, дуже загальмована, без важливого попереднього етапу, на якому відбувалося накопичення матеріалу у вигляді приватних та музейних колекцій, визрівала потреба у зверненні й переосмисленні традиційної культури.

Як відзначав М. Грушевський у своєму популярному «Культурно-національним русі на Україні в XVI–XVII віці», відродження інтересу до «артистичної старовини» було помітним культурним явищем: «Все замітніше і сильніше прокидається останніми часами в нашій громадянстві живе і глибоке заінтересованне нашою артистичною старовиною – пам'ятками побуту і культури, що носять на собі печать естетичного почуття і артистичної творчости...»³¹. Йдеться не про поодинокі факти, а повномасштабне переформатування інтелігентського побуту, за яким виразно проглядає кристалізація нової естетичної платформи: орієнтація на народну художню традицію, повернення до оригінальних мотивів та художніх засобів, і разом з тим, необхідність інтерпретації цих мотивів, їх сполучення з елементами «вищої культурності». Фактично, українська інтелектуальна еліта – в опосередкований предметною поведінкою спосіб – проголошувала свою готовність сприйняти національне мистецтво – заглиблене в національній традиції, але не закапсульоване в ній.

Врешті-решт, з цього замилювання народною традицією стали перші паростки самобутнього мистецтва, відсутність якого так довго чорною дірою зияла в українському культурному

розвитку. Народна творчість у всіх її локальних відмінностях – гуцульщина на західноукраїнських землях, українське бароко в Центральній Україні і т.д. – стала джерелом натхнення для багатьох визначних українських митців, чия творчість припадає на початок ХХ ст., і з якими пов'язують становлення т.з. «українського стилю» в мистецтві.

Отже, М. Грушевський не був самотнім у своєму захопленні народними виробами і їх естетичній інтерпретації. Його колекція була лише одним з елементів більш масштабного соціокультурного руху, який ґрунтувався на потребі становлення самостійних художніх процесів на теренах України, й вироблення канонів українського оригінального мистецтва. Разом з тим, збірка історика цей публічний елемент органічно поєднувала з суто особистими мотивами колекціонування. Це сплетіння є лише одним з проявів співіснування та взаємозв'язку публічного та індивідуального контекстів в житті М. Грушевського.

---

¹ Belk R.W. Possessions and the Extended Self // The Journal of Consumer Research. – 1988. – Vol. 15. – № 2. – P. 139–168.

² Muensterberger W. Collecting: An Unruly Passion: Psychological Perspectives. – New York: Harcourt, Brace & Company, 1994. – 295 pp.

³ Грушевський М. Споми́ни // Київ. – 1988. – № 9. – С. 127.

⁴ Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – С. 136.

⁵ Baekeland F. Psychological Aspects of Art Collecting // Interpreting Objects & Collections / S.M. Pearce, ed. – London: New York: Routledge, 1994. – P. 208.

⁶ Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. – К., 1991. – С. 5.

⁷ Гирич І. Знищені мистецька збірка і архів Михайла Грушевського в його київській оселі // Пам'ятки України. – 1995. – № 1. – С. 103–104.

⁸ Belk R.W., Wallendorf M., John F. Sherry J.F.Jr., Holbrook M.B. Collecting in a Consumer Culture // Highways and Buyways: Naturalistic Research from the Consumer Behavior Odyssey / R. Belk, ed. – Provo, UT:

Association for Consumer Research, 1991. – P. 178–215. Режим доступу: <http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=12102>

⁹ Бодрийяр Ж. Система вещей. – М.: Рудомино, 2001. – С. 109–111.

¹⁰ Плохій С. Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського. – Київ: Критика, 2011. – С. 66.

¹¹ ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 389 зв.

¹² Там само. – Арк. 488–488 зв.

¹³ Панькова С., Старков В. Листи Олексія Волянського до Михайла Грушевського за 1902–1927 роки // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 563–564.

¹⁴ ЦДІАК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 406. – Арк. 3.

¹⁵ Там само. – Арк. 5–5 зв.

¹⁶ Там само. – Арк. 10 зв.

¹⁷ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ: Львів, 1913. – С. 97.

¹⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2259. – Арк. 17.

¹⁹ Pearce S.M. The urge to collect // Interpreting Objects & Collections / S.M. Pearce, ed. – London: New York: Routledge, 1994. – P. 158–159.

²⁰ Грушевський М. Гуцульська вистава / М. Грушевський. Твори у 50 т. – Т. 1. – Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1907). – К.: Світ, 2002. – С. 244.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Грушевський М. Селяни-мистці / М. Грушевський. Твори у 50 т. – Т. 3. – Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917) – К.: Світ, 2005. – С. 305.

²⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2259. – Арк. 18.

²⁵ Там само. – Арк. 19.

²⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 31.

²⁷ ЦДІАК – Ф. 1235. – Спр. 836. – Оп. 1. – Арк. 2, 23.

²⁸ Belk R.W., Wallendorf M., John F. Sherry J.F.Jr., Holbrook M.B. Collecting in a Consumer Culture // Highways and Buyways: Naturalistic Research from the Consumer Behavior Odyssey / R. Belk, ed. – Provo, UT: Association for Consumer Research, 1991. – P. 178–215. Режим доступу: <http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=12102>

²⁹ Шухевич В. Гуцульщина. Т. 1. – Ч. 2 (Материяли до українсько-руської етнології: Т. 4 / За ред. Хв. Вовка). – 1901, Львів. – С. 310–312.

³⁰ Шухевич В. Гуцульщина. Т. 1. – Ч. 2 (Материяли до українсько-руської етнології: Т. 4 / За ред. Хв. Вовка). – 1901, Львів. – С. 314.

³¹ Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – Київ, 1919. – С. 1.